

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՍՈՒՐԻՈՅ ՄԷՋ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԱՊԱԳԱՆ

Սուրիոյ և Լիբանանի մէջ տեղական լեզուներու հարցը կնճռոտ հանգամանք մը չունի, ինչպէս չունի ան արաբական և արաբախօս գրեթէ, միւս երկիրներու մէջ ալ:

Արաբներէնը այս երկիրներու բնակչութեան ճնշիչ մեծամասնութեան լեզուն է՝ խալամին թէ քրիստոնէին, և հոն չկայ լեզուներու այն բազմազանութիւնը, որ կար, օրինակի համար, Թուրքիոյ մէջ: Առընթեր այդ երկրին պաշտօնական թուրքերէնին, որ թուրք ժողովրդեան մայրենի լեզուն էր, բնակակից միւս ժողովուրդները (մեր խօսքը եւրոպացիներու և եւրոպական լեզուներու մասին չէ), ինչպէս Հայերը, Յոյները, Արաբները, Քիւրտները, Լազերը, Ձէրքէզները, Ասորիները ևայլն, կը խօսէին, իւրաքանչիւրը, երկրին պաշտօնականէն զատ, իրենց ուրոյն լեզուով, ինչ որ կը հարկադրէր զիրենք իրենց լեզուէն տարբեր ուրիշ քանի մը լեզուներ ևս սորվիլ:

Սուրիա և Լիբանան բնակչութեան տեսակէտով աւելի զտուած, ըսինք արդէն թէ՝ չունին լեզուական բազմազանութիւններ և անոնց անբաժան դժուարութիւններ:

Եթէ չհաշուենք եկուոր հայերը, ու մաս մը քիւրտեր և չէրքէզներ, տեղացի միւս բոլոր ժողովուրդները և հասարակութիւնները կը խօսին որպէս մայրենի բարբառ, միայն մէկ լեզու — արաբերէնը:

Արաբերէն կը խօսին խալամ Արաբները, Տիւրքիները և Ալէվիները. ինչպէս որ արաբերէն կը խօսին տեղական քրիստոնեայ համայնքներէն Մարօնիները, Սիւրեանիները և կաթոլիկ կամ օրթոտոքս Յոյները՝ միութեան կապ ունենալով այդ լեզուն:

Ահա՛, նոյնպէս, թէ ինչո՞ւ այս երկրին մէջ տեսակ մը խորթ երեւոյթ կը ներկայացնէ մերայիններէն մեկ մասին (միւս մասը դժբախտաբար թրքախօս ըլլալուն) հայերէն խօսիլը, որպէս անսովոր բան մը...

Կայ սակայն երեւոյթ մը ևս, թէ եւ նուազ դարմանալի, բայց ոչ պակաս շահազուական:

Այն է թէ՛ ներկայիս, Լիբանանի կառուար կեդրոններուն մէջ, գրեթէ արաբերէնին համահաւասար գործածութեան մէջ է, կամ ըլլալու վրայ է, նաև Ֆրանսերէնը: Ու ասիկա ոչ թէ միայն անոր համար որ այս երկիրը նախորդ ընդհանուր պատերազմէն ետք, Ֆրանսական հոգատարութեան ենթարկուեցաւ, այլ և որովհետեւ Լիբանանի քրիստոնեայ համայնքները եւ մտաւորականութիւնը՝ հոգատարութենէն առաջ, Ֆրանսական ազդեցութեան ենթակայ, գերազանցօրէն տոգորուած և ներշնչուած էին Ֆրանսական մշակոյթով:

Կը տեսնէք, արդարեւ, ամենուրեք, մանաւանդ նորահասները — իզական սեռէ թէ արական, տուներու մէջ թէ փողոցներ — որոնք Ֆրանսերէնով կ'արտայայտուին՝ ոչ միայն օտարներու, այլ իրարու մէջ. ըլլայ իսկ երբեմն կիսկատար և խաղարարներէնով մը, մեր թրքախօս «հայագէտ»ներու խալպ պեշիվի բուքսուրմիս ըրի պէս:

Այդ է կարգախօսը:

Եթէ նկատի ունենանք որ Ֆրանսայի հոգատարութենէն շատ առաջ, Լիբանանի դպրոցներուն գրեթէ ամբողջութիւնը Ֆրանսախօս լատին միսիօններուն ձեռքն էր, և այժմ իսկ ըլլա՛յ անոնց, ըլլա՛յ պետական թէ տեղական բոլոր վարժարանաց մէջ, Ֆրանսերէնի ուսուցումը պարտաւորիչ է՝ առանց բռնադատութեան, կրնանք եզրակացնել թէ՛ եթէ այս ուղղութեամբ շարունակուելու ըլլայ, եւ ոեւեւ պատահաւ չղաղի, կէս դար չանցած Լիբանանի տեղական լեզուն պիտի ըլլայ Ֆրանսերէնը, և արաբերէնը պիտի ըլլայ այն, ինչ որ է այժմ Ֆրանսերէնը:

Արդարեւ ոչ մէկը տեղական քրիստոնեայ համայնքներէն — խառնուրդ մը այլազան ցեղերու և ազգութեանց՝ առաւելապէս խաչակիրեան եւրոպացիներէ, յոյներէ, հայերէ ևայլն — հաստատ կապերով կապուած է բուն արաբներուն հետ: Եթէ արաբերէնը եղած է ամէնուն ալ գործածական լեզուն, բայց չէ ան ազգային, տրուած ըլլալով, ինչպէս ըսինք, այդ «արաբ» յորջորջուածներուն ալապանութիւնը, կրօնքը, ձգտումները, մշակոյթը և տոհմային տարբերութիւնները:

Արաբերէն լեզուն, ընդհակառակն,

պիտի մնայ և զարգանայ առաւելապէս Սուրբիոյ մէջ, ուր խլամ արար տարրը թուական գերազանցութիւն ունի և որուն համար այդ լեզուն՝ եթէ ոչ զայն խօսողներու ցեղային-ազգայնական, գէթ կրօնական նուիրականութիւն մը կը ներկայացնէ:

Եւ յետոյ, հետզհետէ շեշտուող ձրգտումը որ կը տեսնուի այժմ բոլոր իսլամ արար և արարախօս ցեղերու մերձեցման տեսակէտով — քաղաքական թէ տնտեսական ու մշակոյթի — հզօր պատճառ մըն է որ արաբերէնը, նման երկիրներու մէջ ունենայ իր առաւելագոյն զարգացումը, գլխաւոր օրրանը ունենալով երկու կեդրոններ — Եգիպտոսը, որ անհերքելիօրէն իսլամ արար երկիրներուն զուիւր կը զբաւնի իր զարգացումովը և ազդեցութեամբը, ու Սուրիան, իր մայրաքաղաքը Դամասկոսով:

Դահիլէի Սլ-Ազհարին գուզընթայ Դամասկոսի իսլամական համալսարանը զըլ-խաւոր առանցքը կը մնան համարաւական այդ շարժումին, ուր որքան մշակութային, նոյնքան ալ իր կրօնական, ցեղային և քաղաքական բնոյթովը պիտի ունենայ իր աչքառու ազդեցիկ դերը արեւելքի նորազարթ այդ ժողովուրդներուն մէջ:

Ուրեմն, եթէ Սուրբիոյ մէջ արաբերէնը սահմանուած է մնալու և զարգանալու, իր բանաւի մէջ, ան, եթէ չհաշուենք քաղաքական անակնկալներ, ընդհակառակն, կը թուի թէ՝ սահմանուած է իր տեղը տալու Ֆրանսերէնին:

Ներկայիս, տեղացի քրիստոնեայ համայնքներուն կապը արաբներուն հետ արաբերէնէն զատ ուրիշ բան չէ: Իրենց ազգային-կրօնական ձգտումները, իրարու հանդէպ յաճախ կը յայտարարեն խորունկ տարբերութիւններ, չըսելու համար տարակարծութիւններ, որոնք պիտի կրնային սուր հանգամանք մը առնել, առանց ներկայութեանը և ազդու միջամտութեանը հոգաւորին:

Ասոնք ընդհանուր երեւոյթներ են լեզուական հարցին: Բայց այս զօրաւոր հոսանքներուն մէջ ի՞նչ ըլլալու սահմանուած է իսպետիք: Ահա՛, հարցում մը մեզ չահագրգռող, որ կ'արժէ մօտէն քննել:

Տարակոյս չկայ թէ՝ Սուրբիոյ և Լիբանանի քրիստոնեայ համայնքներուն մէջ

Հայն է, առաւելապէս, և գրեթէ միանալը, որ իր մայրենի լեզուն հետ ունի միանգամայն իր ազգային որոշ ձգտումը, ուղղութիւնը և իաւալը, որոնք, ցարդ, տեսակ մը արգելակներ եղած են կարգ մը օտար չրջանակներու ցանկացած ձուլումի ջանքերուն իրականացման:

Հայութիւնը, այս երկիրներու մէջ, որքան ատեն որ պահէ իր լեզուական, մշակութային ու կրօնական ինքնայատուկ հանգամանքը, և Հայաստանեայց եկեղեցին կարողանայ արժանաւորապէս հովուել իր հօտը, և եթէ միւս հայ յարանուանութիւնները, նոյնպէս, չարունակեն համալսարանի ազգային մշակոյթին, սովորութեանց և տոհմային արժէքներուն, շատ երկիւղ պիտի չունենանք ձուլումի, ուժացումի և ալլասերման:

Բայց ո՞րքան ատեն:

Այդ տեսակէտէն, սակայն, ինչ որ ցաւալի է նկատել, սա է թէ՛ մերայնոց քառորդ դարու մը այս երկիրներու մէջ բնակութիւնն իսկ կարելի չէ դարձուցած մոռցնելու ո՛չ միայն թրքախօսութիւնը, այլ և թուրքներու այդ լեզուն հանդէպ իրենց հակումը:

Եթէ Հայը այս քսան և հինգ տարիներու ընթացքին կրցած չէ դեռ, ուղուածին պէս, տիրապետել երկրին մէջ խօսուած լեզուն, և այն չափովը, որ ան թուրքիոյ մէջ տիրապետած էր թրքերէնին, սակայն այդքան ատեն թուրքիայէն հեռու դառնելով, գէթ, բաւական պէտք է ըլլար անոր՝ վերատիրապետելու իր ազգային լեզուն:

Յատկանշական չէ՞ յամառութիւնը, որով տոհմային ոգւոյն, աւանդութեանց, արժէքներուն և իտէպլին սերտիւ կապուած Հայը, չէ ուզած, չէ ձգտած, հակառակ դպրոցներու միջոցաւ տարուած ջանքերուն, հայերէն սորվիլ, երբ, տարօրինակ երևոյթ, ան շատերուն հասկնալի է և շատեր կրնան գէշ ազէկ խօսիլ:

Կը տեսնէք արդարեւ որ հայ մասնաւոր և ընտանեկան հաւաքոյթներու մէջ, խօսակցութիւնները յաճախ կը սկսին հայերէն, բայց քանի մը վայրկեան չանցած, չար հրաշքով մը, և գրեթէ անշուարժիւթ ու անզիտակցաբար, ան կը դառնայ . . . թուրքերէնի:

Ինչէն՝ այս խորշանքը մեր հայրենի լեզուին հանդէպ:

Եւ որովհետեւ այս երկիրներ մնացող հայը, անխուսափելիօրէն ստիպուած է — և պէտք ալ է — հետզհետէ սորվիլ, եւ աղէկ սորվիլ, արարերէն և նոյնիսկ անոր համընթաց ֆրանսերէնը կամ անգլիերէնը, եթէ մինչ այն տեղաւորուած հայութիւնը չթողու թրքախօսութիւնը և յամառի փառած մնալ անոր՝ անգոսնելով և անտեսելով իրենը, վախճանը ցաւալի պիտի չըլլայ:

Ձէք կարծեր նաև, որ ժամանակի ընթացքին, առանց մեր ուզելուն և գրեթէ անշուար, Հայը՝ Սուրիոյ մէջ, ինչպէս ըրած էր Թուրքիոյ մէջ, պիտի իւրացնէ արաբերէնը, իսկ Լիբանանի մէջ՝ ֆրանսերէնը և արաբերէնը:

Բնականաբար օտար լեզուներու վարժելիլը չէ որ մեզ պիտի մտահոգէր: Ընդհակառակն: Այլ անոնցմէ առաջ, և նախ ընտրաբար, հայերէն չսորվիլ և չխօսիլ:

Ազգային վերջին շրջաններու պատմութեան ծանօթները գիտեն պատճառը թէ՛ ինչու Թուրքիոյ արևելեան նահանգները կամ Թրքահայաստանէն դուրս եղող արևմտեան Փոքր Ասիոյ և Կիլիկիոյ հայերը ակամայ ստիպուեցան թուրքերէն խօսիլ: Այդ պատճառները չկան Սուրիոյ և Լիբանանի մէջ, և հետևաբար, այդ տեսակէտով ոչ մէկ չքմեղանք, իբր արդարացում, պիտի կրնար մէջբերուիլ:

Եթէ, նաև, ըսուի թէ՛ հիներն է որ չեն կրնար այլևս փոխել նախկին սովորութիւններն (զի դժբախտաբար, թրքախօսութիւնը ոմանց հայերէն չգիտնալէն զատ, ուրիշներու մօտ ունակութիւն մը դարձած է), ատիկա ևս համոզիչ արդարացում մը չէ: Քառորդ դարը սերունդ մը ըսել է, և անհաւատալի է որ այդ ժամանակամիջոցին մէջ մենք չկրնայինք իւրացնել մեր լեզուն, եթէ կամք և փափաք ունենայինք, և եթէ կարգ մը ուրիշ պատճառներ ալ, որոց խոր մտնելը մեզի հեռուններ պիտի տանէր, չմղէին հայերը պահելու թրքախօսութեան սովորութիւնը:

Այսպէս, եթէ կան — և կան — անշուշտ պատճառներ, որոնք սակայն, բաւական զօրաւոր ըլլալու չէին եւ չեն, ջախջախելու ազգային կամքը, որպէսզի քննուին ատոնք և չխորհուի ազդու եւ

գործնական դարձանք մեր օսկեղինիկ բարձր վերակենդանացնելու համար:

Էականին մէջ խնդիրը կապ ունի մեր ազգային գոյութեան հետ:

Անհերքելի իրողութիւն մըն է թէ՛ եթէ այս երկիրներուն մէջ մեր վարժարանները, հակառակ եղած գոհողութիւններուն, յետադէմ կը մնան, և ուսուցչութեան կողմէ հայերէնի պարտադիր ուսուցումը մասամբ մը ապարդիւն կը դառնայ, պատճառը այն է որ դպրոցի սեմէն դուրս, փողոցը եւ մանաւանդ տունն ու ընտանիքը կը քանդեն դպրոցին գործը: Նման բազմաթիւ ընտանիքներու մէջ հայախօսութիւնը անհրաժեշտութիւն մը նկատուած չէ՝ այնպէս և այնքան, որպէս գործի և շահու տեսակէտէն՝ արաբերէնը կամ ֆրանսերէնը: Իսկ թուրքերէնը, այդպիսիներուն համար, իբրև տան կամ ընտանեկան լեզու լիուրի կը գոհացնէ զիրենք:

Ահա՛ թէ ինչու, նոյնպէս, մեր նախակրթարանները հակառակ ուսուցչիներու անձնագոր աշխատութեանց, նախանձելի վիճակ մը չունին և ակնկալուած արդիւնքը տալէ հեռի են:

Մեղաւորը աշակերտութիւնը չէ:

Ազգային վարժարանաց դասանիւթերու զլխաւոր դասադիրքերը, որոնք հայերէն են, անհասկնալի կը մնան անոնց: Անոնց համար, իրենց, սա՛նկ, «մայրենի» կոչուելիք լեզուն, օտար միւս լեզուն է: Հետևաբար ի՞նչպէս կ'ուզէք որ հայերէն չգիտցող աշակերտներէն պահանջուի որ կարող ըլլան կանոնաւորապէս հետեւիլ իրենց դասադիրքերուն և ուսուցչաց դասաւանդութիւններուն:

Ուրեմն, կը հետևեցուի թէ՛ ազգովին և անխտիր արտակարգ ճիգ մը կարեոր է Մեսրոպեան բարբառը վերահաստատելու համար՝ բնականաբար առանց յուսալքուելու, առանց տկարանալու թրքախօսներու մտայնութեան դէմ պայքարին մէջ: Այլապէս, անհոգ կենալուն հետեւանքով՝ վերջն է որ յուսահատական պիտի դառնայ . . . :

Քանի որ հարցը լեզուներու մասին է, նկատողութեան առնենք ուրիշ պարագայ մըն ալ, նոյնպէս կարեոր:

Այս երկիրներու մէջ ոչ զանցառելի թիւով մը հայեր հաստատուած, ունին նաև իրենց ազգային-եկեղեցական հաստատու-

թիւներ — Կրիկեան Անթիլիասի կաթոլիկոսութիւնը, Հայ-Կաթողիկէ պատրիարքութիւնը և Հայ-Աւետարանական խորհուրդները, իրենց թեմերովը, հետևաբար, պէտք կ'ըլլայ նոյնպէս որ մերայինք, որպէս ալիւս տեղացի տարր մը, յարմարին պայմանաց տեղոյն, ուր մեր ազգային իշխանութիւններն ալ, ժողովրդեան պէս, սահմանուած են մեալ և գործել:

Ժողովուրդը սկսած է արդէն, փոքրիկներէն սկսելով, վարժուիլ արարեցին, հոգ չէ թէ ան չըլլայ բուն գրական արարեցին: Գպրոցներու մէջ հետզհետէ ուժ կը տրուի անոր ուսուցման: Կառավարութիւնը, ըլլայ Սուրիոյ թէ Լիբանանի մէջ, շատ մը գպրոցներու համար տրամադրած է արարեցին ուսուցիչներ: Սրդէն կը սորվին ֆրանսերէնը և նոյնիսկ, ներկայ պատերազմին հետեւանքով, անգլիերէնը: Սակայն մեր ազգային իշխանութիւնները, առաւելապէս եւ մասնաւորապէս Հայաստանեայց Եկեղեցիին պատկանող, այդ տեսակէտով կը գտնուին ոչ-նպաստաւոր և ներկայանալի զիրքի մը մէջ:

Կանոնաւորապէս օտար լեզուներ զիտցողները չա՛տ քիչ են:

Հայ-Աւետարանական պատուելիները, եթէ նոյնիսկ նուազ հակամէտ մեր մայրինի լեզուին, զիտեն սակայն թուրքերէնի չափ և թերեւ անկէ ա՛լ աւելի, անգլիերէն, որ վերջապէս շատ կարեւոր և տարածուած լեզու մըն է, գործի և արտաքին յարաբերութեանց տեսակէտով:

Հայ-Կաթողիկէ հոգեւորականները, իրենց դաւանութեան բերումովն իսկ լաւ ֆրանսախօս և լատինագէտներ (ինչպէս որ Միսիթարեաններէն մէկ մասն ալ խալազէտ, և միւսը՝ գերմանագէտ է), այս երկիրներու բարձր դասակարգերուն և տեղական ու հովանաւոր շրջաններուն մէջ աւելի ի վիճակի են պատուաւորապէս ներկայանալու, խօսելու և լսուելու քան մեծամասն հայութեան զուլս գտնուող մեր հոգեւորականները: Անգլիտակ կամ կէս գիտակ այդ լեզուներուն (բացառութիւններէ դուրս), անոնք ակամայ նուազ շփման մէջ են շրջապատին հետ, որուն տեսակ մը օտար և անհաղորդ կը մնան. և կամ շատ անգամ ալ, ստիպուած, կ'ենթարկուին թերի զիտցող կամ անխիղճ թարգմաններու...

Հայ-Կաթողիկէներուն մէջ, տեղացի կաթողիկ շրջանականներուն հետ իրենց մօտիկ շփումովը, կան նոյնիսկ այնպիսիներ ալ, որոնք վերոյիշեալ միջազգային լեզուներէն զատ վարժ են նաև արաբերէնի:

Եւ ասոնք խոշոր առաւելութիւններ են: Եթէ մենք չենք կրնար միշտ մեր ամենատարբական պահանջները լսելի ընել և ընդունել տալ, պատճառներէն մէկն ալ յարաբերութեանց այդ ուղղակի միջոցն է:

Ատոր համար է նոյնպէս, որ մենք մեր վարիչներով միասին, այս երկրին բուն մէջ, ինչպէս ըսինք, կ'ապրինք տեսակ մը կղզիացած և մեկուսի, ինչ որ չի նպաստեր դրացիական բարեօրէն իրերահասակացողութեանց, և պետական շրջանակներու հետ աւելի սերտ և լաւագոյն յարաբերութիւններու:

Ասոնց դարմանումն ալ անհրաժեշտ է՝ օգտակար պահանջ մը, քանի որ, գէթ առայժմ — և դեռ ո՛րքան ատեն, չենք գիտեր — ստիպուած ենք ապրիլ անոնց մէջ և անոնց հետ:

Ուրեմն, լեզուական հարցն ալ, իր բոլոր կողմերով և երեսյթներով, պէտք է մօտէն շահագրգռէ մեզ ազգովին՝ թէ՛ մէկ կողմէն մեր մայրինի լեզուն չկորսնցնելու, իւրացնելու և զարգացնելու զուտ հայեցի տեսակէտով, և թէ՛ միւս կողմէն, այս երկիրներու մէջ մեր արժանայարգ զիրքը, մէկէ աւելի պատճառներով, կարենալ բարելաւելու և պահելու համար:

Պէյրուք

ՄԻՔ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ

